

TANULMÁNY

FÜZI LÁSZLÓ

A mai magyar költészet és a társadalom

Talán csak az tudja igazán, aki már maga is próbálkozott hasonló dolgozat megírásával, hogy milyen erős, az alkotóktól és a művektől való elvonatkoztatásra van szükség ahhoz, hogy a *mai magyar irodalomról* vagy a *mai magyar költészetéről* beszélhessünk a maga általánosságában. Hosszú évtizedeken keresztül születtek, szinte gyors egymásutánban a különböző áttekintések, rendszerezések, egymás mellé állított pályaképek, azt a látszatot keltve, hogy az irodalom – egy-egy időszak irodalma – önmagában is zárt rendszer, s mindaz, ami meghatározott szempontok szerint *irodalmi alkotásnak* nevezetik, az össze is függ egymással, következésképpen az egyes alkotások, művek között a legkülönbözőbb szempontok szerint kapcsolat is teremthető. Így aztán szinte minden évtizednek megvoltak a mesterei, aztán léteztek a mesterek tanítványai, az idősebb nemzedék és a középgeneráció alkotói, az irodalomba éppen most belépő fiatalok és így tovább. Különböző irányzatok képviselői éltek egymás mellett, volt, aki a fősodorhoz tartozott, volt, akit éppen csak útitársnak minősítettek, s volt, aki éppenséggel hallgatásra ítéltetett – de ő is, és mindenki, aki valamikor íróvá, költővé vagy szerkesztővé avattatott, vagyis bebocsátást nyert az irodalomnak nevezett „szentegyházba”, részese is lett ennek, s ezen belül megvolt a maga helye, sarkocskája, kávéházi asztala, művekkel vagy csak azoknak nevezett munkákkal, közéleti szereplésekkel kivívott rangja. Létezett a világ, a világon belül létezett az irodalom, az irodalmon belül pedig létezhetett az, aki itt igyekezett biztosítani a maga helyét. Magát a rendszert a különböző, irodalmi és politikai szempontok alapján kialakult kánonok és a kánonok mögött rejlő érdekek mozgatták. A rendszer egészének alkotóelemeit az előre lekötött papírkontingensektől egészen a kiadók számára ugyancsak előre meghatározott honoráriumkeretekig és az évente feltétlenül kinyomandó – vagy mondjuk így: *kisajtolandó* – ívmennyiségekig, valamint az Olvasó Népért mozgalmakig, s így tovább, talán nem szükséges itt mind felsorolni. A fontos az, ahogyan maga a rendszer működött, úgy működött maga az irodalom is, hangozzék ez ma már bármilyen furcsán is, ilyen vagy olyan kereteket vonva az alkotók köré.

Magának a rendszernek a működése természetesen nem minősíti a műveket, számos fontos és nagy életmű nyerte el ekkor a kiteljesedését, még ha nem is teljesen érintetlenül a kor és a politikai élet viszonyaitól, s ha az utókor olvasója, vagy mondjuk inkább azt, hogy irodalomtörténésze (merthogy irodalomtörténész akkor is lesz, hogyha olvasót már gyertyával sem találunk) szóval, ha az utókor irodalomtörténésze egyszer majd visszatekint erre az időszakra, akkor gazdag és nagy irodalmat pillanthat meg. A *működtetés* okára, minthogy semmi sem történhetett csak úgy önmagában, ok nélkül, már nekünk is könnyű rámutatnunk: a kultúra, főképpen pedig az irodalom

---

Készült a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Ady Endre Szakalapítványának támogatásával.

politikai legitimáló szerepet töltött be. A valamikori értelmiségi elit volt ugyanis hivattott – legalábbis a rendszer *gazdái*, működtetői szerint – legitimálni a politikai hatalmat. Ehhez a korabeli játékszabályok szerint egy-egy mosoly vagy közös fénykép is elég volt, még akkor is, ha a közösen mosolygók között egyébként mély és soha át nem hidalható nézetkülönbségek rejtőztek. A félreértések elkerülése végett mindehhez hozzá kell tennem, hogy ez a rendszer sohasem az egyenlőség elve alapján működött. Voltak kedvezményezettek és voltak kítaszítottak is, és voltak, akikre már indulásukkor a kítaszítottak sorsa várt, hiszen nemcsak a mosolygós arcot, hanem a kemény kezet, mit kezet, öklöt is meg kellett időnként mutatni. Az azonban bizonyos, hogy azok, akik gazdaként léteztek ebben a sajtósági rendszerben, szellemileg kevesebbre tartották magukat – egyébként teljes joggal – irányítottjaiknál, ezért is keresték társaságukat, s ezért is igyekeztek a kezüket használni: elvégre valakinek csak meg kellett mutatnia, hogy meddig szabad elmenni a gondolkozásban.

A korszak irodalmának, főképpen pedig műveinek értékén immáron nem változtat, hogy az irodalmi élet működésének milyen kereteit alakították ki az irodalmon kívül álló erők. Nem változtat, hiszen utólag nem is tud változtatni, de a korszak irodalmát – természetesen – az akkor létező keretek nagyon is érintették. S ha most tartalmi szempontokat nem is tudok érvényesíteni, hiszen egy ilyen jellegű vizsgálódás külön dolgozat megírását követelné, arra azért utalnom kell, hogy a társadalom, feltevé, hogy szüksége volt rá – de hát a szükségesség tételezése is az akkori nyilvánvalóságok közé tartozott – tiszta és rendezett képet kapott az irodalomról. Talán tisztábbat és rendezettebbet is, mint amilyet szellemi folyamatokról egyáltalán adni lehet. Másképpen ez nem is történhetett, hiszen maga a cél is ez volt, s a kitűzött célokat mindenképpen el kellett érni. Ha ez a tiszta és áttekinthető kép valamilyen okból mássá vált, mint amilyennek az irányítók elképzelték, akkor azonnal jöttek a közbeavatkozások...

Úgy gondolom, hogy ebben, és csakis ebben a légkörben születhettek olyan összefoglalások, amelyek teljes képet tudtak adni saját koruk irodalmáról, költészetéről, azok főbb irányzatairól és így tovább... Közben természetesen magát az irodalmat működtető rendszert – nevezük egyszerűen kultúrpolitikának – is utolérte az erős szakos rendszerek elkerülhetetlen végzete. Az irányítók és az irányítottak között ugyanis olyan párbeszéd kezdődött, amelyik már egyszerűen a létevel túlmutatott azokon a bizonyos kereteken, s bizony már maguk ezek a cinkos összekacsintások is sok mindent megkérdőjeleztek az irányítottak tudatában. S ha valaki az évtizedekkel ezelőtti állásfoglalásokat, rendszerezéseket is átböngészi, akkor joggal állapíthatja meg, hogy az irodalom már akkor is jóval gazdagabb és összetettebb volt annál, mint ami ezekben az összefoglalásokban megjelent róla. Joggal írja Fried István egyik újabb tanulmányában: „Úgy érzem, arról van szó, hogy a szereppé merevedett irodalmi-kritikai magatartások csupán a hatalmi diszkurzusok igényeinek feleltek meg, s a szereposztás a kánon szerint történt. Az irodalomtörténet által hivatalosan (is) elismertett 'fővonal' egyben a költészet irányát is meg szeretne volna határozni, így a hagyomány és az újítás dialógusát leegyszerűsítve a kijelölt és elfogadott hagyomány követésére korlátozta. A hatalmi diszkurzus elleni 'lázasadások' jó ideig úgy növelték meg az irodalom szerepét, hogy nem az 'irodalmisság' elsődlegességét hangoztatók és 'realizálók' pozícióit erősítették, hanem egy pusztán eltérően értelmezett, de ugyancsak kijelölt hagyomány elvárásai szerint kényszerítették nem irodalmi cselekvésre.”¹

Azóta szétesett a rendszer, s vele együtt eltűnt a fővonal, ezzel együtt pedig eltűnt az irodalom presszionálása is, ahogyan ma már a költészet fejlődésének irányát meg-

határozni akaró szándék sem létezik, legalábbis nem kultúrpolitikai szinten. Annyi minden mással együtt a kultúrpolitika is eltűnt, ahogy annak lennie kellett. Az utóbbi pár esztendőben rengeteg változás történt az irodalom körül, s ha nem látnánk az intézményes szétesés jeleit, akkor azt is mondhatnánk, hogy a változások az irodalmat a maga természetesebb létezése felé taszították. Ugyanis egyetlen valamire való mű sem tud úgy megszületni és létezni, ahogyan azt a feltételrendszerek kialakítói elképzelték. A művek születése még mindig őrzi azt az ősi mágikusságot, amely a szertartásokat jellemezte, s bizony a művek természetének még mindig jobban az elmosódottság, a határok-nélküliség állapota felel meg, mint az, hogy születésük és létezésük minden mozzanatában a tőlük idegen szabályoknak feleljenek meg. Minden itt szükségesnek tűnő elméleti utalás helyett Jozsif Brodskijt idézem: „A költészet valószínűleg a pontos határok nemlétéből áll.”²² A művek önmagukban állnak, pontos körvonalai azonban nehezen állapíthatók meg, miközben bennük egy-egy pillanat hatalmas erőt sűrűsödnek össze.

Az egyes művek közötti kapcsolódásokat és különbözőségeket természetesen lehet elemezni, ám a megfeleltetéseket sohasem szabad mechanikusan alkalmazni. Még akkor is, amikor a lehető legnagyobb körütekintéssel járunk el, óhatatlanul redukáljuk a művet, csökkentjük öntörvényűségét, ám az is igaz, hogy szerencsés esetben gazdagítani is tudjuk azt a viszonyítási rendszert, amelyikben a mű az általunk megismerhető teljesebb értelmét elnyerheti. A műveket összekapcsoló viszonyítási rendszer kultúrává is szélesedhet, s ha ez a kultúra eléggé zárt, akár visszafelé is bejáratjuk a művekhez vezető utat. Kultúra, irodalmi kultúra is csak kivételes pillanatban jöhet létre, egy-egy fejlődési folyamat betetőződéséeként, s a társadalmiasodás mai fokán számos közvetítő eszköz is szükségeltetik ahhoz, hogy az egyes művek a maguk társadalmi szerepét is betölthessék...

A mai, kilencvenes évek eleji Magyarországon, mert hiába írunk már 1995-öt, a művészetek létfeltételei a kilencvenes évek eleje óta nem változtak, nos a kilencvenes évek első felében a művészetek sajátos helyzetben vannak. Egyrészt felszabadultak a társadalmi, főképpen pedig a politikai nyomás alól, s visszajutottak egy olyan létállapothoz, amelyik a korábnál jóval természetesebben felel meg lényegüknek, másrészt viszont elveszítették azt a korábban felülről működtetett közvetítő rendszert, amelyik az egyes műveket eljuttatta, ha eljuttatta a társadalom különböző csoportjaihoz, tagjaihoz. S mivel ez a közvetítő rendszer nem működik vagy nem úgy működik, ahogyan az új feltételek között működnie kellene, az egyes munkák nem jutnak el közönségük-höz, így hatásukat sem tudják kifejteni. A mai körülmények között nagy valószínűséggel kimondható, hogy azok a művek, amelyeknek meg kell íródniuk, még megíródnak, s feltételezhetően meg is jelennek, viszont megjelenésük ellenére csak minimálisan kis számú olvasóhoz jutnak el. A valamikori író-olvasó kapcsolat majdhogynem végzetesen megszakadt, s helyére, feltételezhetően azért, mert más, hasonló jellegű kapcsolat nincs is, nem került semmi... Az irodalom és a társadalom kapcsolatában emellett is számos más változás következett be, az alábbiakban ezek számbavételére teszek kísérletet.

Változások az irodalom és a társadalom kapcsolatában: az irodalmi nyilvánosság átalakulása

Szinte naponta tapasztalhatjuk, hogy az utóbbi években az irodalom körül szinte minden megváltozott. Leggyakrabban az irodalom társadalmi súlyának csökkenéséről esik szó. Könnyen belátható, ha az irodalom – mondjuk így – politikai súlya csökkent

is, ez még nem jelenti azt, hogy más szerepe, feladata már nincs is. Ezért az irodalom egyik legfontosabb feladatának éppen a korábbi, a politizálásra való rákényszerülése előtti szerepeinek a visszaszerzését tartom. (Azt, hogy politizáló hajlamaiból is őrizzen meg valamit, már nem is teszem hozzá, enélkül is megteszi, ahogyan azt a hetilapokat és folyóiratokat olvasva láthatjuk is.) Ebből a szempontból is fontos lehet egy-egy vers, vagy pusztán verssor, egy regény vagy akár esszé: segíthet nekem, másoknak a világ megértésében, az élet elviselésében, vagy ki tudja, miben...

Mindazzal szemben tehát, amit manapság az irodalom térvesztése kapcsán el szoktak mondani, továbbra is fontosnak tartom az irodalmat, s más által nem helyettesíthetőnek azt a szerepet, amit a társadalom életében be tud tölteni, még akkor is, ha ez a szerep különbözik is a korábbiaktól. Az író-mű-olvasó kapcsolatrendszerből viszont csak az írónak a fehér papír, vagy a számítógépe billentyűzete fölötti küzdelmét, belső viaskodását érzem a korábbival azonosnak, ezen kívül szinte valamennyi momentum megváltozott. A korábbiakhoz viszonyítva lényegesen megváltozott az irodalmi nyilvánosság szerkezete, s a társadalom átalakulásával – ez jóval mélyebb folyamat, mint az, amelyikre a rendszerváltás kifejezést hallva gondolunk – párhuzamosan alapvetően megváltozott a szélesebb körű nyilvánosságban elfoglalt helye is. Ezek a változások nagyobbrészt elkerülhetetlenek, hiszen magát a társadalom átalakulását nem lehet megállítani, ám az is bizonyos, hogy minden „kísérőjelenséget” nem lehet csak az elkerülhetetlen szükségszerűséggel magyarázni.

Korábban a szerkesztőségek és a kiadók munkája révén „választódott ki” az irodalmi termésből az, amit aztán *irodalomként* fogadott el a szakma és a szélesebb közvélemény is. A szerkesztőségek és a kiadók természetesen ma is végzik a maguk munkáját, feltéve, ha van pénzük hozzá, ám elvesztették azt az esélyüket, hogy választásuk révén maga az *irodalom* formálódjon. A sajtószabadság természetes elvének elfogadása ugyanis lehetővé tette, hogy mindent ki lehet nyomtatni, ami nem ellentétes az alkotmánnyal, a technikai eszközök fejlettsége, gondoljunk a számítógépekre, printerekre és a korábbinál gyorsabb és olcsóbb sokszorosítási eljárásokra, segíti is ezt a folyamatot. Mindez pedig azt jelenti, hogy míg korábban az irodalmiságról annak kinyomtatása előtt született döntés, most erre a kinyomtatás után kerül sor, az egyes szerkesztőségek tehát csak a maguk által képviselt irodalomfelfogás alapján a maguk organumába bemelt irodalomról dönthetnek, s még a szerkesztőségek összességének döntése nyomán sem a teljes irodalom áttekintésére nyílik lehetőség, hiszen a szorosan vett irodalmi intézményeken kívül is számos lehetőség van egy-egy munka megjelentetésére. Mindez hihetetlen méretekben megnövelte a kinyomtatott, s legalábbis valaki által irodalmi értékűnek tartott, hitt munkák számát, s természetesen a korábbinál jóval nehezebbé tette a szakember, főleg az olvasó, a napjainkban oly sokat emlegetett olvasó számára való tájékozódást. Természetesen semmi sajnálkozást nem rejtettem el a fenti mondatokban, hiszen a demokrácia elvének ez a gyakorlat felel meg, a sajnálatosnak inkább azt tartom, hogy az irodalomkritika ezt a kitágult nyilvánosságot, s az ebben a nyilvánosságban megjelent munkákat nem vagy csak alig követi figyelemmel, s így bizony kevés segítséget nyújt a még mindig tájékozódni kívánó közönségnek. Ide tartozik az a jelenség is, hogy a kritika és a kulturális újságírás jóval kevesebb műhely munkáját tudatosítja a közvéleményben, mint amennyi ezt megérdemelné.

A fenti eszmefuttatást akár elméleti jelentőségűnek is tarthatnánk, főképpen akkor, ha azokra a panaszkozó hangokra gondolunk, amelyek az irodalmárok egyre nehezedő helyzetére vonatkoznak. Valóban számos tudatosításra és megoldásra váró

probléma halmozódott fel az irodalom területén, ezek azonban legnagyobb részükben a munkák kinyomatás utáni életével kapcsolatosak. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a korábnál több könyv, folyóirat, lap jelenik meg, vagyis tendenciaszerűen megfogalmazható, hogy az írások a megjelenésig nagyobb számban jutnak el, mint korábban. A helyzet összetettségét, bonyolultságát egyébként jól jelzi, hogy a megjelentetésben a legmagasabb irodalmi szint *alatt* a lehető legnagyobb összevisszaság uralkodik, ami azt jelenti, hogy egészen jó, irodalmilag értékes, és megjelentetésre feltétlenül érdemes munkák is több évet várhatnak szedésre és nyomtatásra, úgy, mint régen. Ám akkor politikai s rendszerbeli okai voltak ennek, most pedig anyagiak. A mai szituációban az egyes személyek és csoportok érdeke jobban érvényesíthető, mint az irodalom egyre elvontabban létező érdeke.

Manapság az irodalmiság ismérvei alapján kiválasztódó mezőny is jóval szélesebb, mint volt pár esztendővel korábban. Az irodalmiság akkor zárt rendszerben létezett, s ebben mindenkinek megvolt a maga helye és feladata. Igazán nem akarom eltúlozni a Népszabadság és E. Fehér Pál szerepét, mégis meg kell említenem, hogyha például valamilyen írás rosszállással említettett általa a lapban, akkor egyből tudni lehetett, hogy mi az, amit feltétlenül el kell olvasni... Azóta – talán a természetesnél is gyorsabban – új irányzatok és nemzedékek jelentek meg az irodalomban, ezáltal az irodalmi nyilvánosság alapvetően tagolttá vált, olyannyira, hogy a különböző irányzatokhoz tartozó írók már nem is értik meg egymás műveit, de még egymás szóhasználatát sem. Ez még persze nem lenne olyan nagy baj, hiszen az íróknak nem az a feladata, hogy a másik író művét megértse. Ám ha az egymás melletti (el)beszélés jellemzi az irodalmi életet, akkor ez könnyen elvezethet ahhoz az állapothoz, amikor az egységes magyar nyelvű irodalmiság alkotóelemeire esik szét. Ez azzal jár majd együtt, hogy az értékelések, az irodalomtörténetnek szánt megállapítások is az egyes táborokon és irányzatokon belül születnek majd meg. (Íme, újabb adalék ahhoz, hogy egységes irodalomtörténeti munkák a közelmúlt és a ma irodalmáról ma miért nem születnek meg.) Mindez a szakember olvasókban, a ma irodalmáról tájékozódni akarókban alapvető félreértésekhez vezethet, nem beszélve arról, hogy maga a tájékozódás is egyre nehezebbé válik. Az immáron természetes módon létező tagoltság a mai körülmények között könnyen ön-maga ellen fordul, s az irodalom áttekinthetetlen káoszához vezet.

Annak, aki módszeresen figyeli a mai magyar társadalom kulturális állapotát, valószínűleg semmi újat nem mondok azzal, hogy a tömegkultúra expanzív, egyneműsítő szakaszát éljük, s bizony ez a periódus számos vonatkozásban uniformizálja azt, aki ebbe a rendszerbe belehelyezkedik, márpedig nehéz a rendszeren kívül maradni. Lásunk példát erre az éppen aktuális napi sajtóból. Egy Selmeczi Györggyel készített interjúban olvasom a zeneszerző alábbi kifakadását: „Az ember tehetetlenül nézi, ahogy ez a víruszerűen terjedő, hihetetlenül átfogó kór áthatja a művészetet és a művészet fogyasztását – hogy ezt a kifejezést használjam én is. Ezzel szemben semmi mást nem tudunk tenni, mint előszedni bizonyos dolgokat, rájuk mutatni és akármilyen szűk körben fölhívni a figyelmet, hogy úristen, ez egy egész kultúra volt... Ebben van a mi közös, iszonyatos felelősségünk. Nekünk, akik tudunk erről a jelenségről és van bennünk némi tudatosan magunkévá tett általános műveltség. Az önbecsülés része, hogy rendelkezem azzal a szellemi alapréteggel, amelyik tartalmazza ezeket a nagy kultúrákat. Hát micsoda tahóság figyelmen kívül hagyni érvényes, századokon keresztül beszélt nyelveket? Azért elképesztő a felelősségünk, mert mi választunk, hogy bármit uralkodó irányvonallá tegyünk az egyébként hallatlanul durva és keménykező elektronikus média és

marketing számára is.” S hogy értsük az elveszített nyelvekre, kultúrákra tett célzást, nézzünk egy újabb részletet: „Tehát az operaelemzéssel is csak az a célom, hogy a közönség találkozhasson a zsenialitás működésével. Miért így gondolta? Hiszen azt soha nem vizsgáljuk. Helyette van a Tutto Mobili. Pár taktussal a Traviatából. Verdi zsenialitásától ez maradt.”³

Nehéz az idézetekhez bármit is hozzátenni. Talán csak azt jegyezhetem meg, hogy valójában a választás sem rajtunk áll, hiszen egy személyiségünkől idegen manipulációs rendszer bábjaként létezőnk, miközben szinte napról napra verjük le magunkról hagyományos kultúránk elemeit, s gyermekeink talán már semmit nem is sejteneek abból a kultúrából, amelyikben szüleik és nagyszüleik felnőttek. S nem azért lesz ez így, mert nincs, aki a gyerekeket ennek a kultúrának az elemeire megtanítaná, egyébként az iskola egyre kevésbé végzi el ezt a feladatot, hanem azért, mert a gyermekeinknek a maguk külön életében, sajnos, egyre kevésbé lesz szüksége erre a kultúrára. S talán még azt is hozzátéhetem Selmeczi György elkeseredett, de teljes mértékben indokolt kifakadásához, hogy bizonyos idő eltelte után a kultúrában is megjelenik majd egyfajta tagolódás, s ezzel együtt párhuzamosan egyre több, többek között a társadalomra is hatással lévő kulturális rendszer alakul majd ki. Ezek a kulturális rendszerek valószínűleg a tömegtájékoztató révén kapcsolódnak majd egymáshoz, bár az egyes rendszerekhez tartozók a másik kultúra nyelvét a maga teljességében soha nem fogják majd érteni. Az irodalmi szférának is kialakul majd a maga külön nyelve, s bizonytalannal a mostaninál jobban működő intézményrendszer is lesz majd, ez azonban már soha nem tudja majd újjáéleszteni azt az illúziót, hogy az irodalmi kultúra képes áthatni az egész társadalmat.

Változások az irodalom és társadalom kapcsolatában: az irodalmi értékrendek átalakulása

Nemcsak az irodalom nyilvánossága változik időről időre, tehát nemcsak az a tér, amelyik az irodalmi alkotásokat a közönség elé juttatja, s nemcsak az a kör, amelyik értelmezi és a maga emlékezetében elraktározza azokat, vagy éppen kiejti az emlékezetből s elfelejti őket, hanem változnak vagy nagy átalakuláson mennek keresztül a különböző időszakokban érvényesülő irodalmi értékrendek is. S ha már a változások számbavételénél tartok, azt is el kell mondanom, hogy talán még az előbb említettek-nél is gyorsabban változik az irodalomban érvényesülő értékrendek egymáshoz való viszonya, újabban pedig ennél is gyorsabban a társadalom viszonyulása ezekhez az értékrendekhez – és magához az irodalomhoz. Az értékrend egyébként az irodalmi élet viszonyrendszerében értelmezendő, önmagában tehát ez sem, mint ahogyan több más jelenség sem érinti a mű létrejöttét és értékét, az irodalmi élet mai szervezetségének szintjén azonban, mint ahogy már régóta, segítheti egy-egy irodalmi tendencia kialakulását, egy-egy mű világának az elfogadását vagy éppenséggel egy új irodalmi kánon létrejöttét. Ha az értékrend normatív mércévé válik, akkor magát az irodalmi életet, sőt, áttételesen a műveket is érintő tényezővé válhat.

Maguk az irodalmi értékrendek hosszú időszakon keresztül alakulnak ki, s hosszan is léteznek az időben. A magyar irodalomnak például szinte az egész történetén keresztül vonul egy, a hagyományokhoz, ezzel együtt pedig a közvetlen társadalmi szerepvállaláshoz, s egy, a modernitáshoz, s az egyén belső világához kötődő értékrend. (Mindezzel együtt természetesen tévedés lenne azt hinni, hogy a társadalmiság és a mo-

dernitás közös vállalása kizárná egymást vagy fordítva.) Gondolhatunk például az avantgárdra is, század eleji kialakulása óta mindmáig megőrizte magát, nem beszélve a realizmusról, s így sorolhatnám tovább a példákat... Arról van szó, hogy a nagy művészeti áramlatok magukhoz szippantják a legújabb törekvéseket, miközben maguk is erős átalakuláson mennek keresztül. Az egyes nemzedékek – műveik mellett – valószínűleg éppen a már meglévő értékrendek átalakításával hagynak értelmezendő nyomot maguk után.

A mai magyar irodalomban számos értékrend létezik egymás mellett. Régen túl vagyunk már azon az időszakon, amikor csupán egyetlen hivatalosan előírt értékrendről beszélhettek az írók és a kritikusok, s azon is, amikor az irányzatok és az irányzatos folyóiratok lététől rettegett a pártközpont, attól tartva, hogy az irodalmi sokszínűséget a politikai sokszínűség fogja követni, ahogy aztán az be is következett. Ma ez a sokszínűség egyszerűen tény, s ahogyan Pomogáts Béla egyik írásában⁴ összefoglalta, ma egymás mellett létezik az ún. hivatalos, emigrációs, népi, urbánus, avantgárd, neo-avantgárd, modern, posztmodern értékrend. Az írás megszületése óta a „hivatalos” értékrend megszűnt, vagy ha létezik, akkor több került a helyébe, s valószínűleg az emigrációs is beolvadt a számos hazai közé, a többi viszont tartósan megszilárdította a maga helyét, legföljebb a posztmodern utáni értékrendhez tartozók nem határozták még meg magukat. De hát nem is az elnevezés hiánya, főképpen pedig nem az értékrendek léte okozza ezen a téren a gondokat, hanem inkább az, hogy ezek az értékrendek nem a maguk tiszta irodalmiságában léteznek, s számos más – elsősorban politikai – ok folytán bizony az értékrendek létében rejlő különbözőség erősebbnek tűnik, mint az irodalmiság létében megmutakozó azonosság. Említett írásában Pomogáts Béla (1987-ben) így írt: „Egymástól igen eltérő értékjavaslatok és értékrendek vannak forgalomban, s ezt a tulajdonképpen igen természetes állapotot nemcsak az irodalmi művek és életművek értékelésének bizonytalansága okozza, hanem az is, hogy XX. századi irodalmunk önismerete hagyományosan bizonytalan és elégtelen. Mintha nem egyetlen magyar irodalom, hanem több várna értékelő megítélésre, és pedig nem egyszerűen a geográfiai, inkább a szellemi és ideológiai megoszlás szerint.” Akár fel is kiálthatnánk Pomogáts Béla pontos jellemzését olvasva: hol vagyunk már ettől az idillinek tekinthető állapottól! Vagy egyszerűen csak legyinthetnénk: ugyan, kinek fontos manapság az irodalmiság követelményeit vállalókat összefűző azonosság? Igen, kiálthatnánk is, legyinthetnénk is, ám valószínűleg sem az egyik, sem a másik esetben nem járnánk el helyesen. Mert valóban változtak irodalmunk közállapotai 1987 óta – de csak az irodalom körüli világ változott meg az elmúlt években? Valójában változott körülöttünk minden, s talán a korábbi állapotokat misztifikálnánk, ha az akkori helyzetet fogadnánk el mérvadónak. Másrészt azonban igaza van annak a felfogásnak is, hogy az irodalomban a *mű* az, ami mindennél fontosabb, csak a *mű* teremthet törvényeket. Ám az is igaz, hogy a *mű* mögött mindig ott áll a kultúra egésze is. Ezért a kétségbeesést és a hányaveti legyintést egyaránt félretéve magára a tényre figyelve kell megállapítanunk: *a sajátosan nemzeti kultúra mély válságára utal az, ha benne a mostanihoz hasonló megosztottság, az egymás eredményeinek és törekvéseinek figyelmen kívül hagyása mutatkozik meg.*

A kérdés tehát az, hogy hol húzódnak a mai magyar irodalom törésvonalai? Az irányzatok, folyóiratok, nemzedékek közötti természetes különbözőségeken kívül ezeknek egyébként nem kellene szükségszerűen törésvonalként jelentkezniük, először az irodalmon keresztül politizálók és az irodalomban az irodalmiságot előtérbe helye-

zők között. Természetesen ennek is léteznek nemzedéki vonatkozásai. Az irodalomban önmagát már pontosan meghatározó nemzedék és az előttük járók viszonyát jellemezte Keresztury Tibor azzal, hogy az újabb nemzedék a népi-nemzeti elkötelezettségű hagyományt már nem találja folytathatónak. A szakadás ezen a ponton nyilvánvaló, magyarázata pedig minden bizonnyal a megerősödő s önmaguk megfogalmazódását kereső modernizációs törekvések és a hagyományos, társadalmi feladatok megfogalmazását is vállaló irodalmiság közötti különbözőségben rejlik. Ezek az értékrendek ugyan már 1987-ben, amikor Pomogáts Béla megnevezte őket, s már azt megelőzően is legalább annyira különböztek, mint ma, s ha akkor nem is támaszkodtak egymásra, számos esetben mégis csak együtt léteztek – a hatalommal szemben. Akkor feltehetően a politikum, s azon belül is a közös „ellenfél” elleni küzdelem szorította egy táborba a más, új világot akaró írókat. S ha a politikum a Kádár-rendszer időszakában erősen beleszólt az egyes értékrendekhez tartozó írók megnyilvánulásaiba, az igazság kedvéért azt is el kell mondani, hogy amennyire akkor beleszólt, legalább annyira teszi ezt ma is. A mai magyar társadalom immáron végzetesnek tűnő politikai megosztottsága vetítődik át az irodalom világába is, és osztja az abban résztvevőket is több táborra. A szembenállások mögött felsejlik a magyar társadalmat immáron újra megosztó népi-urbánus ellentét, még ha ez minden vitában nem is fogalmazódik meg teljes egyértelműséggel. Ennek következményei sajnos érződnek az intézményrendszer egyre nehezkesebbé váló, s a teljes ellehetetlenüléssel fenyegető működésében, s az irodalom több részre szakadásában is. Alighanem bekövetkezik az, amiről Pomogáts Béla írt már többször emlegetett írásában: a magyar irodalom több részre szakad, s ha a részeket jelképező szigetek – folyóiratok, könyvkiadók – egyikéről-másikáról nyílik is kilátás a másikra, a valamikori kontinenssé ezek a szigetek már aligha állnak össze... Meglehet, ezek a szigetek, éppen sziget-voltukban ma pontosabb képet mutatnak a magyar kultúráról, mint tenné azt egy önmagát erősnek mutató kontinens, mégis azt kell mondanom, hogy magával ezzel a szétszakadással is eltűnt valami. Nem más, mint talán az, amiről Balassa Péter írt Sándor Iván új Bánk bán-értelmezése kapcsán: „Újabb szabadságunk közös éjszakánk valódi méreteit nyilvánította ki csupán, magyar és magyar között”.⁵ Megerősítésként pedig tovább idézem a Bánk bánhoz kapcsolódó gondolatot: „Éjszakánk éppen azért közös, mert közöttünk, magyar és magyar között, nem pedig idegen és magyar között húzódik, láthatatlan, megfoghatatlan, sötét folyamként.”

A változások sűrűsödési pontja: a káosz

A változások, módosulások, átalakulások, az irodalmi értékrendek átrendeződései hozzátartoznak minden irodalmiság életfolyamataihoz, azokhoz az életfolyamatokhoz, amelyeknek révén egy-egy irodalom az állandóan változó korhoz kapcsolódik. Az elmúlt pár esztendőben azonban több és más történt, mint amit a hagyományos átalakulások leírásával bemutatathatnánk. Ezekben az években a magyar irodalom jellege, karaktere változott meg, s ennek a karakterváltozásnak a folyamata bizony jóval bonyolultabb annál, mint amit a szokásos átrendeződések esetében megszokhattunk. Ráadásul ez a karakterváltozás a korábbtól teljes egészében eltérő civilizációs környezetben ment és megy végbe, úgy, hogy az irodalmiság résztvevőinek tudatában még mindig csak egyetlen viszonyítási pont létezik, mégpedig a múlt, hiszen mindenki csak azt tudja, hogy hogyan „működött” az irodalmiság valamikor, ám azt senki nem tudja, hogy miképpen kell működnie ma vagy holnap, mint mondtam, a korábbtól erősen

eltérő körülmények közepette. De hát hogyan is tudnánk a felmerülő kérdésekre egzakt és pontos választ adni akkor, amikor a társadalom átalakulásának naponta jelentkező gondjaira sem találunk megoldást, s eléggé régóta tudjuk már, hogy az irodalomra az egzakt módszerek semmilyen körülmények között sem húzhatóak rá. Ráadásul a XX. század második felének társadalmi mozgásai annyira gyorsak, hogy ezek következtében ma az irodalom világában a legkülönbözőbb társadalmi szituációkban felnövekedett és szereptudatukat ezekben az egymástól erősen különböző szituációkban elnyert és megfogalmazó nemzedékekhez tartozó alkotók élnek egymás mellett. A mai magyar irodalomban legalább fél tucat, ha nem több nemzedék alkotógárdája munkálkodik, természetesen az egyes nemzedékekben belül is különböző esztétikai elképzelések alapján, egy olyan társadalomban, amelyik, azon túl, hogy a napi megélhetés egyre súlyosabb gondjaival van elfoglalva, ráadásul – ahogy utaltam is rá – a Nyugaton már teret nyert tömegkultúra hatásának első nagy hullámát éli át, s valójában elképzelése sincs arról, hogy mit is kezdhetne magukkal a művészetekkel és ezen belül az egyes alkotásokkal. Ilyen körülmények között csoda-e, hogy a művészetek, s így az irodalom is, a korábban megszokott egységes kép helyett a kaotikus állapotok közötti létezés képét mutatják önmagukról? Most, ezen a ponton térek vissza dolgozatom első mondatához: igen, éppen a kaotikus állapotok miatt lehetetlen egységes irodalomról vagy magáról az elvontan létező irodalmiságról beszélni. S ezért van az, hogy a dolgozatírók többsége, bármilyen hosszú is a dolgozata, egyre inkább csak a maga jegyzeteinek, tündéseinek a papírra vetésére vállalkozik, s lemond a teljes kép felvázolásáról. Többet természetesen ezeknek a soroknak az írója sem tehet.

Ugyanakkor el kell mondani azt is, hogy az irodalomértés változása, gazdagodása nem követte az irodalomban lezajló folyamatokat. Ennek illusztrálására számtalan példa áll a rendelkezésemre, olvasmányaimból és saját gyűjtésemből egyaránt, ám ezeknek az idézését fölöslegesnek tartom, hiszen a mai Magyarországon már szinte mindenki tisztában van azzal, hogy az irodalom oktatása, legalábbis a középiskolákban a huszadik század első felének, de talán inkább első harmadának irodalmi terepénél megállt, szélesebb körben pedig a hagyományos értelemben tizenkilencedik századnak nevezhető irodalmi elképzelések vannak forgalomban. A különböző, helyenként komikus, helyenként azonban tragikus példák idézése helyett Kulcsár Szabó Ernő áttekintő jellegű megállapításait elevenítem fel. Az irodalomértés és az újabb magyar irodalom kapcsolatáról írott tanulmányában a következőket olvashatjuk: „Válaszolni arra a kérdésre, vajon hogyan olvassuk a műalkotásokat, alighanem a legnehezebb dolgok közé tartozik, a pozitívista 'termelési' esztétikák öröksége folytán mindez a legritkább esetben foglalkoztatta az irodalmat. Pedig éppen az a tudatformáló funkció, az a hatás maradt így hosszú időre homályban, amelyet az irodalom a művek címzettjeire, magára a közösségre gyakorolt”. Ezt követően Kulcsár Szabó számos konkrét és általában negatív példát sorol fel, ezek mind az irodalomértés megkésetttségét bizonyítják. Csak egy megállapítást idézek a sok közül, ebben az ún. fiatal irodalom kapcsán mondja a következőket: „Azt is tapasztalhattuk, hogy a 'felnőtt irodalom' még mindig szociológiai-nemzedéki értelemben használja ezt a kategóriát, nem véve észre, hogy akikről továbbra is fiatalokként beszél, azok közül jó néhányan már a sejtettnél is komolyabb esztétikai konkurenciát jelentenek számára.”⁶ Az újabb irodalom alkotásai pedig gyakorlatilag értelemzavaróak az évtizedekkel ezelőtt kialakított „befogadói sémák” szerint. Kulcsár Szabó Ernő egyébként 1980-ban írta szóban forgó tanulmányát, tehát immáron másfél évtizede, s már akkor azt mondta, hogy „Nádas, Esterházy, Hajnóczy

műveit nem lehet a konvencionális, realizmuselvűnek álcázott publicisztikusság előfeltevései szerint olvasni: a *Termelési regény* úgy fog kisiklani az ilyen olvasó kezéből, mint egy Stockhausen-zenemű kombinatorikus struktúrája az eddig csak Liszt-műveket játszó zongoristáéból”.

Növeli a bajt, hogy a könyvkiadás és a terjesztés rendszere teljesen összeomlott, s így még a tájékozódni kívánó olvasónak sincs módja áttekintő kép kialakítására, mondjuk, az újabb magyar költészetéről. A magyar irodalom különböző csoportokra, irányzatokra való szétesése alighanem befejezett tény, s csak ismételjük magunkat akkor, amikor azt mondjuk, hogy ez a folyamat számos negatív kísérőjelenséggel jár együtt. S most arra gondolok, hogy a kinyomtatott könyvek, folyóiratszámok szinte olvasás és olvasói reflektálás nélkül tűnnek el. Fontos, akár korszakos jelentőséggel bíró munkák teljesen visszhangtalanok... A társadalmiasodás mai fokán egyszerűen nem tartom megengedhetőnek, hogy ne alakuljanak ki olyan terjesztői rendszerek, hálózatok, amelyek közvetlenül is segíthetnék a megjelent munkák – talán nem szép a kifejezés, de mást nem találok helyette – társadalmi hasznosulását.

Az irodalmiság keretein belül is megmutatkozó káoszra az irodalmi mezőny tagjai nem egyformán reagáltak. Ezeknek a sajátságos válaszközlak az első csoportját alkotják azok a megnyilvánulások, amelyek folytathatónak vélik a magyar irodalom társadalmiságot hangsúlyozó hagyományát. Ezt az álláspontot főképpen azok képviselik, akik az 1989 körüli időszakban politikai szerepet is vállaltak. Ez a szerep akkor, főképpen azonban a rendszerváltás folyamatának az elindításában kikerülhetetlen volt, ám az is gyorsan kiderült, hogy a napi politizálás szakszerűséget követelő gyakorlata immáron összeegyeztethetetlen a szellemi alkotómunkával. Kényszerű, vagy talán nem is annyira kényszerű döntésével a magyar író-társadalom jó néhány tagja kilépett korábbi szellemi környezetéből, s immáron a politikai életben folytatják munkásságukat. A politikai szerepet vállaló alkotók között akadnak olyan írók is, aki „visszatértek” az irodalomhoz, az igazsághoz azonban az is hozzá tartozik, hogy jelentős munkát az eltelt időben még nem jelentettek meg. A legtöbb író azonban úgy tett (s az ő állásfoglalásuk alkotja annak a bizonyos véleménycsoportnak a második rétegét), mintha nem történt volna semmi, vagy ha igen, akkor „csak” politikai hatalomváltás, ám magának az irodalomnak a szellemi környezetében semmiféle változás nem ment végbe. Talán fölösleges is mondani, hogy mennyire megkésétt állásfoglalás ez, s talán azt is fölösleges mondani, hogy ebből a „táborból” hangzott el a legtöbb panaszos szó az utóbbi években az irodalom működési feltételeinek ellehetetlenülése kapcsán. A harmadik csoportba azoknak a véleménye tartozik, akik visszahúzódtak a közszerepléstől, már amennyire egyáltalán vissza lehetett húzódni, hiszen számos olyan esemény történt, amire ilyen vagy olyan formában a maga szellemi méltóságára adó embereknek reagálniuk kellett. Az ebbe a csoportba tartozó írók alaptörekvésük szerint csak műveikkel kívánnak jelen lenni a magyar szellemi életben. Talán az ő külön műhelyekbe, szellemi odúba való visszahúzódnak kötéődik a legerősebben a kor mélyben mutatkozó szellemi mozgáshoz: a vátesz-szerepet idejétmúltnak tekintik, a műalkotást nyelvi konstrukciónak tételzik, s visszahúzódnak is arra utalnak, hogy a kor az egyéniségek kibontakozását csak a külön világokba való belemenekülés esetén biztosíthatja.

A szélesebb közvélemény – ide sorolva az azt formáló kulturális publicisztikát is – egyébként a művészetek mai helyzete kapcsán jóval sarkítottabb álláspontot képvisel, mint az valójában indokolt lenne. Eszerint a művészetek helyzetében és így az irodalomban is hangsúlyos változások következtek be, a korábbi, úgymond politizáló irodalom

helyére az ún. nem politizáló került, az irodalom tehát teljes egészében elvesztette közéleti, társadalmi szerepét. Talán mondanom sem kell, hogy ezek a sarkított elképzelések és feltételezések azért alakulhattak ki, mert már a kiindulópontjuk is téves előfeltevésen alapult. A magyar irodalom ugyanis soha nem volt egyszólamú, a talán bizonygatnom sem kell, hogy hosszú évszázadok óta különböző irányzatok, s ne felejtjük: értékrendek élnek benne, s nem is csak egy vagy kettő, ahogy azt a fentebb idézett vélemények sejtetni engedik. Magának az irodalomnak az átalakulása pedig nem 1989-ben vette kezdetét, hanem évtizedekkel korábban, s maga ez a folyamat is több irányzat egymástól különböző ütemben történő mozgása révén mutatkozott meg. S az irodalmiság ismerői azt is jól tudják, hogy az ilyen mélységű folyamatok nem csupán a jelenségek közvetlenül való megmutatkozása előtt kezdődnek, hanem évtizedekig nem is zárulnak le...

A költészet változásai

A magyar költészet átalakulásának folyamatát természetesen az irodalom változásainak rendjében kell elhelyeznünk, hiszen ebben az irodalomban az egyes műnemek nem választhatók el egymástól, legalábbis az érzékenységet tekintve nem. Mi több, a líra a maga sajátos érzékenységgel mintha elébe is ment volna annak a folyamatnak, amelyik aztán később éppen az új magyar regényben csúcspontot ért el. Emlékezzünk, Béládi Miklós már 1982-ben terjedelmes tanulmányt tett közzé a magyar irodalmiság jellegében megmutatkozó változásokról. Elemzése a következőképpen foglalható össze: A magyar irodalom a nyolcvanas évek elejére választút elé érkezett, kulcskérdésévé vált, „sikerül-e megőriznie folytonosságát, vagy fel kell készülnie arra, hogy amit hagyományos, nemzeti jellegzetességekben, közérdekű feladatvállalásban kifejeződő fő vonalának tekintettünk, annak továbbélése kérdésessé válik, megtörik, erőszakos beavatkozások miatt vége szakad”. Ezt a kérdést az irodalom polarizálódása vetette fel. A polarizálódás, az új irányzatok megjelenése szétfeszítette az eddig elfogadott kereteket, nem illeszthető irodalmunk folytonossági láncához. Az új irodalmiság háttérbe szorította a valóságához kötődő írókat, miközben az egyik oldalon megnőtt az irodalmi publicisztika szerepe, a társadalomábrázoló igénnyel fellépő törekvések viszont kevés eredményt hoztak. A másik oldalon viszont olyannyira erős volt az újításra, modernizálásra, kísérletezésre való törekvés, hogy maga a modernizálás is irányzattá tágult és mélyült. Mindennek tartalmi vonatkozása, hogy „az új próza alkotója nemcsak másként, más nyelven ír, hanem mindenekelelt másként gondolkodik a világról, az emberről és rendszerről, s legfőbb célja, hogy ennek az új világképnek találja meg az adekvát epikai formáját”.⁷

Béládi Miklós megjegyzéséhez a mai perspektívából talán csak annyit tehetek hozzá, hogy mintha nem is a kezdeti, hanem a végső állapotot rögzítette volna. S nemcsak a prózában, hanem a lírában is megmutatkoztak a világ másként való szemlélésének a következményei. A költészetben az átalakulás folyamata a következőképpen ragadható meg. Annyi előd után talán Tandori Dezső az elsős, aki a hagyományostól egészen eltérő költészeteszményt igyekszik megvalósítani. Parti Nagy Lajos – visszatekintve – a következőképpen fogalmazta meg a Tandori-jelenség lényegét: „Úgy érzem, Nagy László és Pilinszky mellett az utóbbi húsz év legnagyobb hatású költője Tandori Dezső... Hajdani hangsúlyos ki- illetve visszavonulása az 'ügyek', az irodalmi-politikai élet tereiről, ha követőit nem is, hívei táborát növelte egy időre, hisz olyan művészi gesztus volt, amit alig lehetett nem áthallani.”⁸ Érdeemes megjegyezni, hogy

a mai elemzők is Tandori költészetének úttörő voltát emelik ki. Példaként erre Mészáros Sándor mondatait idézem: „Már a kezdet meghatározása is kétséges, hiszen már az is értelmezés és opció kérdése, mit tekinthetünk az új magyar költészet korpuszának. Ennek belátása viszonylagosíthatja a kezdetre vonatkozó kérdést. De ha az új magyar költészet kifejezést értékfogalomként használom, akkor ez lehetővé teszi, hogy egy lehetséges kezdetről beszéljek. A különböző értelmezői közösségek között mára már kialakult a minimális közmegegyezés arról, hogy Tandori Dezső költészetének első periódusa az új líra történetének egyik lehetséges kezdeteként értelmezhető.”⁹

A hetvenes évek nagy költészeti forrágában, különösen az évtized második felében természetesen mások is részt vettek. Mintha vihar előtti kavarodás lett volna, legálábbis azoknak az erőknek a nagysága, amelyek a költészetben mutatták meg magukat, ezt jelezte. Például Kálnoky László költészetében korszakos változás zajlott le: ebben a költészetben is megjelent a távolságtartás, a finom és rendkívül bonyolult ironia – a közéleti eszményekkel szemben is. Ekkor zajlott az *Arctalan nemzedék* költői körüli vita. Magát a kifejezést Zalán Tibor használta, annak a nemzedéknek a költőit jellemezve, amelyik már nem volt leírható a korábbi nemzedékek kapcsán használt kifejezésekkel, de a maga alapvető törekvéseit sem teljesítette még ki. Ekkor lesznek szélesebb körben is ismertté Magyarországon a párizsi Magyar Műhely költői, ekkor hódít a legnagyobb körben a neoavantgárd, és ekkor művelik a legnagyobb érdeklődés mellett a vizuális költészetet. A politikai változások csak ezután a nagy forrongás után következtek, ám ahogyan közeledtünk feléjük, úgy csökken is a költészet iránti érdeklődés, s az újabb nemzedékek és irányzatok költői, akárcsak korábban induló társaik, egyre inkább szakmai közönség előtt jelenhettek csak meg munkáikkal.

Az újabb magyar költészet különböző irányai – s alkotói – ismét az egyéniséget állították érdeklődésük középpontjába. A személyiséggel mint témával talán csak a nyelv mint téma – és eszköz – tudott lépést tartani. Az alany és a tárgy jutott így kitüntetett szerephez, s talán az sem véletlen, hogy a személyiség több vonatkozásban is ennek a költészetnek a fő témájává vált. Ezért is tartom fontosnak, hogy a személyiséggel kapcsolatos nézőpontok közül megmutassam Földényi F. Lászlóét, aki a személyiséget éppen mint irodalmi témát járta körül. Álláspontját azért is idézem hosszabban, mert az általa rögzítettek minden további vizsgálódás kiindulópontját képezhetik: „...a társadalmi, politikai válság mellett (mögött) ott rejlik a minden egyedi életet átító egzisztenciális válság. A kor azonban, ahelyett, hogy ezzel szembenézne, inkább leplezni akarja: az egzisztenciális válságra is politikai, gazdasági magyarázatokat keres. Ahelyett, hogy megtanulna vele együtt élni, inkább elfojtja (hogy azután ez a válság a legváratlanabb irányokból, a legkülönösebb álarcokban ismét előtörjön), s miközben a társadalmi válság megoldásán fáradozik, megfeledkezik róla, hogy az egzisztenciális válság aknamezőként kerül szét. Kialakul az ördögi kör: minél jobban leplezni óhajtják a személyes, minden életben ott lappangó válságot, annál törekenyebbek, kuszábbak lesznek az életkörülmények, de minél válságosabbak ezek, annál nyomasztóbbá válik a személyes egzisztenciális válság, amelynek eltakarására egyre több energiát kell fordítani. A válság nem azért teljes, mert a gazdasági, politikai élet egészére kiterjed, hanem mert a személyes (örökké újratermelődő, felszámolhatatlan) és a személyen túli (az időnek kiszolgáltatott, megszüntethető) válság látszólag kibogozhatatlanul fonódik össze.”¹⁰

„Mit tehetünk ebben a helyzetben mi?” – ez Földényi F. László kérdése, s ez a mi korunk költőinek kérdése is, tán csak a többes szám értendő egyes számban, hiszen

egyre inkább magánkérdésként fogalmazódhat meg minden ilyen töprengés. S a válaszként is egyre inkább magánválaszok lesznek, ahogyan az egyes költői világok is magánvilágokként értelmezhetők...

Változatok a társadalom és a költészet kapcsolatára

Abban a káoszban, amelyikben nem csupán a költői cselekvés társadalmi „áttétele” kérdőjeleződött meg, hanem az is kérdésessé vált, hogy egyáltalán lesz-e olvasójuk a leírt verssoroknak, gondolatoknak, szükségképpen felerősödött az önálló költői világok kialakítására és belakására való törekvés. Félreértés ne essék, az önálló költői világ léte eddig is minden valamirevaló költői megszólalás alapját kellett hogy jelentse. Most inkább arról van szó, hogy a művészi öntörvényűség mellett felerősödött a világtól, sőt még a pályatársaktól való elkülönülés vágya is. Ha például évtizedekkel ezelőtt a közös nemzedéki létezés élményeit és feladatait megéneklő vágy fogta össze az induló költőket, a „fölröpülni rajban” szándéka, akkor most soha nem látott igyekezettel jelennek meg a többtől különálló költői világok létrehozására irányuló törekvések. Ismételten mondom, ebben a törekvésben az elkülönülés minden korábinál erősebb vágya az új jelenség, s adott esetben ez az elkülönülési vágy akár még az olvasótól való elzárkózást is jelentheti. Többen írtak már arról, hogy például éppenséggel Tandori Dezső, az újabb irodalmi érzékenység talán első megszólaltatója, olyan költői világot alakított ki, amelynek versekben való leképeződései tulajdonképpen csak megalkotójuk számára értelmezhetőek, és elhangzott már olyan vélemény is, hogy egy Esterházy-darab jelentősége nem önmagában áll, hanem abban, hogy Esterházy Péter műhelyéből került ki, s így a műhely sajátos vonásait hordozza magán. Vagyis a kritikust jobban érdekli a műhely sajátossága, mint a műhelyből kikerült munka. Úgy gondolom, ez a kritikai megnyilvánulás már önmagában tünetértékű.

Feltehetően az elkülönülés vágya mutatkozik meg a nagyobb méretű kompozíciók számának növekedésében is. Egyre több ciklus jelenik meg, s megnőtt a kötetnyi terjedelmű ciklusok száma is. Látni fogjuk: szinte uralkodóvá váltak a szerepversek, szemmel láthatóan növekedett az egyes, korábban papírra vetett költői sorokhoz kötődő versek száma, gondoljunk például arra, hogy az egyik József Attila-sonett sorait alapul véve teljes értékű szonettkoszorú született, s ismert az is, hogy költők szöveteztek az „öreg” József Attila költészetének „megteremtésére”. A példák alighanem önmagukban is jól érzékeltetik: a ma költője már nem a világhoz való viszonyának, hanem a nyelvhez való kötődésének, egyes korábbi irodalmi vagy kulturális szerepekhez való kapcsolatának tisztázására törekszik, s a világhoz kötődő kapcsolatát is ezeken a viszonyulásokon keresztül igyekszik megfogalmazni. Ugyancsak az elkülönülésre vágyás gesztusát vélem felfedezni abban is, hogy egy-egy alkotó minden korábinál erősebben kötődik egy-egy formához, mint például Markó Béla vagy Bertók László a szonetthez. A klasszikus értékeket hordozó formához való menekülés már önmagában is a kor káoszától való elfordulást jelenti, ahogyan az ebből az elfordulásból létrejött versek is tagadják a maguk kifinomultságával, belső harmóniájával, csendjével és az ebben a csendben szerephez jutó finom rezdülésekkel azt a kort, amelyben alkotójuknak élniük adatik.

A mostani dolgozat keretei között a mai magyar költészet önálló és értékkel bíró költői világait nem tudom bemutatni, így a következőkben inkább csak jelzésszerűen mutatok be néhány, számomra is fontos költői törekvést.

A hétköznapiság tudomásulvétele: Petri György újabb versei

Petri György költői világában mindig is ott élt az elkülönülés szándéka. Egyik, talán legkorábbi interjújában mondja: „De miért ne lehetne más típusú lírát csinálni? Sőt, nekem úgy tűnik, hogy ma éppen József Attila-típusú lírát nem lehet csinálni. Ezt sajnálom is, mert tulajdonképpen konzervatív vagyok. De az, hogy milyen lírát tudok én csinálni, az nem csupán személyes óhajomtól függ. És végtére is, mi van akkor, ha nem líra? Hanem valami, ami csak emlékeztet arra? Ha sikerül néhány embernek segítenem élete értelmezésében, akkor meg vagyok elégedve.”¹¹

Az elkülönülés szándékának önálló jelentést is hordozó megvalósítását jelentette Petrinek az akkori elsődleges nyilvánosságtól való elzárkózása, köteteinek szamizdatkiadásban való megjelentetése, s egyúttal egy, a korábbiaktól eltérő politikai költészet kialakítása. Mégis hibát követnénk el, ha Petri lírájának sajátosságát csupán ebben a politikusságban látnánk. Valószínűleg helyesebben cseleksziünk, ha Keresztury Tibor gondolatmenetét követve a *csömör és poézis* kapcsolódásában látjuk ennek a lírának a többitől megkülönböztető specifikumát. „Életmódot, létstratégiát épít a konok reménytelenség alapjaira, s a kiábrándulásban megfeszülő tartás fegyelmével csorbítatlan egészszet sző lefokozott sorsa töredékeiből” – olvashatjuk Keresztury Tibor írásában.¹² Ugyancsak Keresztury Tibor mutatott rá ennek a költészetnek a társadalmi vonatkozásaira: „Úgy hiszem, hogy az a hallatlan népszerűség, felfokozott érdeklődés, ami Petri György líráját az elhallgattatás bő évtizedében is végigkísérte, a betiltott író mítosza mellett jórészt a modell tartalmából és következetességéből fakadt. Az adott világ, a 'létező szocializmus' elvárás- és normarendszere szerint berendezkedni képtelen, minden elvtelen kompromisszumot elvető példájával a hetvenes évek illúzióikat vesztő értelmiségét ragadta különösképp meg, azt a társadalmi réteget, mely ez idő tájt kezdett eszményeinek végleges csődjével szembesülni. Erkölcsi-eszmei válsággá fokozódó megrendülésüket a diagnosztizáló jón tárgyilagosságával fogalmazták meg Petri versei, s a fájdalmas látlelethez egy merőben szokatlan, közvetlen közlésmód társult, mely egyszerre mondott le a képes beszéd, a metaforikus virágnyelv áttételeiről és a képviselő, a nevükben beszélés nyájára terelő, fensőbbes grammatikájáról.”¹³

Mindez azonban már a múlt, s joggal tehető fel az a kérdés, hogy most, a rendszerváltást követő években mit mond a kor emberének ez a költészet? Petri György újabb kötetei, folyóiratokban megjelent versei, szaporodó számban napvilágot látott interjúi arról győzik meg olvasóikat, hogy valójában kevesebb változás történt ebben az országban, mint ahogy az a rendszerváltás szót hallva elképzelhető. Mert valójában megváltozott a politikai intézményrendszer, s talán megváltoztak az ország lehetőségei is, noha ebből a mindennapokban még nagyon keveset érzünk, ha egyáltalán érzünk valamit, ezeket a lehetőségeket azonban elvontan nem tudjuk átélni, következőképpen azonosulni is nehéz velük. Így aztán, pár évvel azután, hogy 1989 körül Petri György alakja és költészete iránt valóban nagy érdeklődés mutatkozott, kötetei jelentek meg, díjakat kapott, közügyekben is kikérték a véleményét, Petri György is visszatért a korábbi versvilágát uraló hétköznapisághoz: Ha korábban a „szétesése az épített világnak” élményét fogalmazta meg, s ennek a szétesésnek a jelenségeit írta le, akkor most elmondható, hogy folytatja a széteső világ elemeinek a leírását. Ebből a költői világból már eltűnt minden, aminek határozott körvonalai vannak, minden, ami szavakkal pontosan körüljárható jellegzetességgel bír. „*Megint megyünk: Vagyis állunk tovább. / A többszám ezúttal téged ölel (fal?) fel. / De Ki? Vagy mi? / Egy szelíd tétovahovább?*” – mondja *Megint megyünk* című versében. Köteteinek, verseinek olvasója nem egyszer

azon tűnődik, hogy vajon mikor következik be az elhallgatás, a hétköznapiság, a monotonia mikor győzi le a megszólalás kényszerét. Petri számára már valóban nem léteznek illúziók, természetesen társadalmi és politikai illúziók sem, a létezésnek sem mutatkozik különösebb értelme, azon túl, hogy az ember van, és más, mint a többiek. Mert a másnak, különbözőnek lenni szándékát Petri György továbbra is őrzi magában, s ahogy mostanáig utolsó interjújában mondja, még önmagától is különbözni akar: „...a testemmel élek együtt, nem a szobrommal. A szoborállítás legyen a kritikusok dolga... Egyedül az a fontos, hogy az ember ne akarjon megfelelni a saját szobrának. Én próbálok eltekinteni azoktól az elvárásoktól, amelyek velem szemben fokozatosan kiépültek.”¹⁴

A (szerep)versekben létezés öröme és fájdalma: gondolatok Baka István költészetéről

A szerepversek végigkísérik a költészet történetét, hiszen szinte mindegyik vers a lírai én állapotának, pillanatnyi helyzetének önálló formában való kivételése. A költő már évszázadok óta különböző szerepekben létezik, mondhatnánk úgy is, hogy önmagát helyezi különböző szerepekbe, s egészen kivételesnek mondható az a szituáció, amelyikben a versírói én, a vers hőisének az éneje és a versírói én mögött álló alkotói én teljesen azonos egymással.

Baka István költészetét szinte ennek a költészetnek az indító pillanatától végigkísérik a szerepversek. Első kötetében (*Magdolna-zápor*, 1975) a *Bolgárok* című verse (később csatlakozott hozzá a *Székelyek* című, már korábban is meglévő, de az akkori viszonyok közepette nem közölhető verse) egy népcsoport történelmi sorsát mondja el, többes szám első személyben, tehát a sorssal (itt nem mondhatjuk, hogy a szereppel) azonosulva. S ha a többi verset nézzük, akkor is számos olyat találunk, amelyekben egy-egy történelmi személy, vagy alkotó sorsán keresztül önmagáról is beszél. A névsor valóban gazdag: Dózsa, a kuruc harcosok, a prédikátorok, Petőfi, Vörösmarty (több versben is, ő Baka leginkább önmagához „alakított” hőse), Ady (a *Háborús téli éjszaka* című kompozíció központi alakja és a *Tűzbe vetett evangélium* című vers is az ő alakját idézi), József Attila – aztán következnek a zenészek, Mahler, Rachmaninov, Liszt Ferenc (a *Liszt Ferenc éjszakai* című nagy ciklusban) – s külön említve, mindenkiktől elkülönítve Széchenyi alakja, többek között a *Döbling* című, nemcsak terjedelmére nézve nagy ciklusban.

Baka István legújabb megidézettje Szytyepan Pehotnij orosz költő, azaz orosz önmaga, merthogy ez a név valójában Baka István nevét rejti, lévén hogy az ő nevének az orosz megfelelője. Arra a kérdésre, hogy Baka miért orosz önmaga szerepét átélve beszél a világról, alighanem soha nem kapunk teljes választ, s azért nem, mert a költészetnek számos olyan mozzanata van, amelyik a racionalitás szintjére nem fordítható át, ezen a szinten tehát nem is megválaszolható ez a kérdés. Válaszkísérletek természetesen léteznek, ezekből magam is megfogalmazok kettőt.

Elsőként arra utalok, hogy Baka az orosz nyelv és orosz költészet kiváló ismerője, számos orosz költő, köztük például Jozsif Brodskij magyar fordítója, és az orosz kultúrát, s ami talán legalább ennyire fontos, az orosz hétköznapokat is alaposan ismeri. A szovjet birodalom szétesése szinte természetes lehetőséget teremtett a számára, hogy az általa megismert, s számos vonatkozásában immáron végleg letűnt világot úgy mutassa be, ahogyan azt megismerte, s ahogyan a legtöbbben átérték, merthogy a Baka,

illetve a Pehotnij név erre is utal, a gyalogjárók szemével. S valóban, az ő Sztyepan Pehotnija a kultúráról beszél a legtöbbit (Raszkolnyikov éjszakájáról, ismét csak Rachmaninov zongorájáról, a ciklusba illesztve a korábban önmagában álló verset, a Párizsba menekülő Hodaszzevicsről, a nagyszínházi estéről, Kantról és Saljapinról), de feltűnnek a mindennapi élet mozzanatai is, mint például a moszkvai metróba való alászállás pillanatai, a társbérleti éj gyötrelmei, a Szentpétervárral való újbóli találkozás felemelő percei s így tovább. Az orosz élet magyarországi „befogadása” és magyar nyelven való megörökítése alighanem Baka István versciklusában valósult meg a legteljesebben és a legmagasabb művészi fokon. Példaként erre *In modo d'una marcia* című versét idézem:

*A vonat kifutott s vele Mása.
A Vörös Nyíl, a moszkvai gyors
Hazavitte, – hisz ott a lakása.
Ez a sors – motyogom –, ez a sors!*

*Be is ugrom a boltba? ha vodka
Van a polcon, a szatyrot elő!
Mit üvölt ez a kasszai szotyka?
Sose tudta ez itt, mi a nő.*

*Hazaballagok, és fel a Schumann!
Ez a kvintet olyan csudaszép,
Hogy a könny a pohárba lecsurran:
Be gyalázatos-édes a lét!*

*Mibe fogjak a vodka után még?
Mit is ír ma a Pravda, a Trud?
A világban unalmas a játék:
Csak üres fecsegés, csupa rú!*

*Pofa áll komoran a tribünön,
Míg alattuk özönlük a tank
S a rakéta, – bevallom e bűnöm:
örömet sosem érzek alatt.*

*Ha fölöttem a drága, csak akkor
Legyek én az alatta-való!
De elúrhodik itten az aggkor:
Aki nem szenilis ma, csalo.*

*A vonat kifutott s vele Mása.
A Vörös Nyíl a kék síneken
Röpíti, – hiszen ott a lakása:
Nem a Múlt, se Jövő – a Jelen.*

A kultúra ismeretére való utalás, legyen az mégoly magas fokú is, mint Baka Istváné, még aligha magyarázza meg egy ilyen hatalmas kompozíció létrejöttét. Nyilvánvalóan az eddig említett mellett más szándék is munkált a költőben. Aligha tévedek, ha megkockáztatom, hogy a költő egy zárt és teljes világot akart ábrázolni, s feltételezhető, hogy ezt a zártságot és teljességet önmaga számára az általa felidézett, s immáron letűnt világban találta meg.

A nyelvben létezés boldogsága – jegyzetek Kovács András Ferenc költészetéről

Kovács András Ferencet még az irodalmi közvélemény is – tulajdonképpen minden irodalmi szempontot mellőzve – a fiatal költők között tartja számon. Természete- sen az életkort tekintve igaz is ez a megállapítás, arra azonban nem utal, sőt, éppen azt fedi el, hogy Kovács András Ferenc terjedelmében és nyelvi, gondolati vonatkozásait tekintve is rendkívül jelentős költői világot teremtett meg.

Ez a költői világ is a költészet mai társadalmi helyzetének tudomásulvételére épül. Ahogyan Kelemen Zoltán is észrevette, Kovács András Ferenc a költészet világból való kivonulását, „rezervátumba kerülését” tudatosította önmagában. „...lehet, hogy Kovács András Ferenc éppen arra figyelmeztet: a felgyülemlett utalásrendszerek, a könyvtárak (l. *Jorge Luis Borges* emlékének címzett versét, az *Ars memoriae*) szövevényes labirintusaiban immár maga a vers a válságtermék, létével demonstrálja azt a romkertet, melyről már fentebb volt szó. A költő tehát míves csavargó kell hogy legyen, gyermek, égi fogantatású, szent bukdácsoló? A marosvásárhelyi költő összegyűjti minden korok minden ritmusát, rímét és dallamát, 'ért tudománnyal ostobán' szórja elének rengeteg álarcát, aztán kiválaszt egyet, a vágáns csavargóét, és ebben a maszokban int búcsút, lelkét kockán pörgeti tovább.”¹⁵

Kovács András Ferenc költői világának két alapvető meghatározója van. Az egyik az, hogy csak a versbe tudja magát behelyezni, tehát költészetének kiindulópontját önmagára is vonatkoztatja, azaz, ha a vers rezervátum-létbe szorult, akkor a költő ez ellen a lét ellen nem is tehet semmit, sőt, a helyzetet elfogadva magát a világot is a versbe kell elhelyeznie, a világot a versen keresztül kell szemlélnie. Nem véletlen, hogy Kovács András Ferenc ezt a helyzetet is rögzítette, például *Torzó – 1992* című versében, ily módon:

*Sormetszetekkel sebzett,
összeszabdalt minden –
mihez nyúlsz: mindjárt szétesik,
alighogy érint: kezdetébe hull,
mert gondolatban máris vagdalod,
arányítod, beméred, fõlszeled
tervezgetvén: egész a szerkezet még,
s a glóbusz is, hisz délkörök hasítják,
egész, egész, egész a lét s magad,
míg két cezúra bármit összeférel –
te vágóhidak geometere!*

*De szét világ, szét vers, szét semmiségek –
vakon ragyognak rád a varratok,
s te hentesülvén szentesülsz,
de ráng,
elráng a verssé mézárolt világ,
még meg-megrándul vergődõn a mondat:
torkodban érzed tördelt tagjait, no vedd és edd –
nem válthat az se meg.*

A másik meghatározó erő, s egyben sajátosság magához a nyelvhez való kötődés, a nyelv gazdagságának tudatosítása és kihasználása. Kovács András Ferenc még a tartalom és a forma egységét firtató szokványos kérdésre is a számára adódó legtermészetesebb választ adta: „A forma élteti, összetartja a verset. De az igazi lírához a forma nem elég, még a formaérzék sem. Ugyanis bármilyen kitűnő formaérzékkel lehet csapnivaló verseket írni. A formát igazán nem a tartalom, hanem – irodalom esetében – a nyelv jelenléte tölti meg. A nyelvnek otthonosan kell laknia a formát.”¹⁶

A vers tehát Kovács András Ferenc számára a formának és a nyelvnek a találkozásával azonos. A nyelvhez, az irodalmisághoz, érve alatta az irodalmi értékek befogadását és földolgozását is, a lehető legerősebb módon kötődik, s ezt az idézett interjúban meg is fogalmazta: „Villon, Lorca, Apollinaire, Ady, Pilinszky vagy a középkori latin himnikusok lírájáról már írtam... Meg másokról is: Catullusról, a goliárdokról, Petőfiről, Aranyról, Áprilyról, Dsidáról, József Attiláról és a kitűnő, a Marosvásárhelyen élt és ott alkotó Székely Jánosról, akit valamelyest a 'mestereim' között tartok számon... Platon, Augustinus és Pascal mellett, valahol Montaigne és Albert Camus között... Mert igazából a preszókratikusok, a középkoriak, Giordano Brunoék és az ún. 'egzisztencialisták' érdekelték akkortájt. Később már csak Borges... Megjegyzendő, hogy Babits, Cs. Szabó László, Deák Tamás, Illyés Gyula, Németh László, az említett Székely János és Szerb Antal értekező prózáját még édesapám adta kezdetben tanácstalan kezembe...”

Az irodalom, a kultúra némely esetben a teljes azonosulás lehetőségét teremti meg a számára, mint például a *Júliának különb dicséreti* című ciklusában. A személyes élmény a Balassi költészetéhez kötődő élménnyel kapcsolódik össze, s ennek köszönhetően olyan versek születtek, amelyek önmagukban is tökéletesek, és a személyes megrendültség szépségét hordozzák magukon, de a Balassi által képviselt irodalmi hagyománytól is elválaszthatatlanok. A hagyomány máskor a paródia, az áthallás, a halandzsza és a játékosság számára teremt lehetőséget. Az sem véletlen, hogy nála a Káma-Szútra *Csandra-Szútrává* változik, és az Omar Khajjám-élménykör továbbbrezsgését *Hét hamisítvány Perzsiából* címmel szerepelteti.

Kovács András Ferenc költészete előtt új távlatot nyitott az, hogy felfedezte-megteremtette a saját maga számára Lázary René Sándor alakját. Lázary, ahogyan verseinek, s újabban műfordításainak „felfedezője” minden mű „közvetételekor” megjegyzi, a századforduló időszakában élt Marosvásárhelyen, tanár és hivatalnok volt. Az első verseket követően újabb munkák „kerültek elő” a hagyatékból, s a versek mellett műfordítások is. Ezzel a publikáció-sorozattal hatalmas lehetőség teremtődött Kovács András Ferenc előtt arra, hogy Lázary René alakján keresztül a világról, a hely szelleméről, a magyar és világköltészetéről műveken keresztül mondja el a véleményét. Aligha túlzok akkor, amikor azt állítom, hogy Weöres Sándor „szerepjátzó” ciklusai óta a magyar költészetnek nem volt nagyobb súlyú és nagyobb lehetőségeket magában rejtő kísérlete annál, mint ami napjainkban Kovács András Ferenc költészetében formálódik.

Társadalmi vonatkozások, utalások az utóbbi évek magyar költészetében

Az egyes költői világok számos társadalmi vonatkozással bírnak, s természetesen a mai magyar költészet egésze sem mondott le a társadalmi kérdések iránti érdeklődésről. Nem, nem mondott le, annak ellenére nem mondott le, hogy a hagyományos értelem-

ben vett közéleti költészet művelése immáron csaknem lehetetlennek látszik. De nem is mondhatott le, hiszen ilyen jellegű hagyományai olyan gazdagok, hogy ezt az örökséget akkor is éltetni kell, amikor programszerű követésére már alig mutatkozik lehetőség. Gondoljunk csak arra, hogy Nagy Imre és kivégzett társainak újratemetését, ezt a rendszerváltás elindítását jelképező aktust már évekkel ezelőtt követelte Nagy Gáspár *Örökenyár: elmúltam 9 éves* című versében, s 1956 „újraértékelését” megelőzően az irodalom már állást foglalt ebben a kérdésben, s itt most Esterházy Péter és Nádás Péter művekbe emelt, s íróilag is hiteles megnyilvánulásaira utalok.

1989 egyébként nemcsak a magyar társadalom egészének, hanem a magyar költészetnek is nagy éve volt. Érezni lehetett, hogy komoly feszültségek halmozódtak fel a társadalomban, s komoly erők gyülekeztek az irodalom terén is, hogy ezeket a feszültségeket számba vegyék, s ha lehet, legalább az irodalom eszközeivel feloldják. Más kérdés az, hogy maradandó esztétikai érvénnyel csak kevesek tudtak megszólalni az újabb fajta közéleti költészetnek ebben az utolsó nagy hullámában...

Az említett esztendő költői termésének tematikai leírását Szekér Endre végezte el.¹⁷ Elsőként azt regisztrálta, hogy a korábbinál nagyobb lett a versírási kedv, mintha a költők úgy érezték volna, hogy ebben a változásokért kiáltó esztendőben egyszerűen nem hallgathatnak. Pomogáts Bélára hivatkozva idézi Csorba Győző *A legszebb hang* című versét: „*Most fontosabb a vers, mint bármikor, / Most fontosabb, mint életem, halálom, / s nem-írni többé – többé nem bírok...*”

Szekér Endre az 1989-ben megjelent verseket a következőképpen csoportosította: „a korábban írt, de elrejtett, fiókban őrzött, s csak most közölt versekre – és a valóban ebben az évben született új versekre”. Valóban, emlékezzünk csak, mintha gátszakadás történt volna, úgy jelentek meg az 1956 óta eltelt évtizedekben íródott, ám – itthon legalábbis – csak most megjelentethető „56-os” versek, és más, ugyancsak „cenzurális” okok miatt addig még nem kinyomtatott versek. De 1989 „saját” verseiben is hihetetlen tematikai gazdagság mutatkozott meg. „A magyar költők jelentős része nem tud és nem is akar elzárkózni a mindennapi eseményektől, az elmúlt évben lezajlott forradalmi eseményektől” – írja 1989-re utalva Szekér Endre, s többtucatnyi példát is idéz megállapítása igazolására. A példatár hosszúra nyúló idézése helyett írása összegző megállapításait idézem: „A magyar költészet 1989-ben megjelent alkotásait olvasva azt állapíthatjuk meg, hogy különös érzékenységgel fejezte ki az ember mindennapi kételyeit, vívódását, küzdelmét, politikai rezdüléseit, kisebb és nagyobb tektonikus mozgásait. A gyakori keserű megállapításokkal, értékvesztésekkel, önbizalom hiányával ellentétben – a mai magyar líra gazdagodását, sokszínűségét, formaművészetét kell észrevennünk. A költők jeleket hagynak, nélkülük szegényebb lenne ez a föld, elválaszthatatlanok tőle. 'Rágünk erre a földre', jegyezte meg Nagy Gáspár. S ugyanakkor az 1989-es év magyar verseit elemezve hadd emeljük ki befejezésül Tornai József gondolatát, aki a vers címével érzékeltette mindnyájunk lelkiállapotát, csalódásait, szenvedéseit és reménykedését: 'A hátha, a mégis, a remény'”.

S azóta? Mi történt 1989 óta a társadalomban és a magyar költészetben? Ha a társadalmi történések elemzését itt nem is tudom elvégezni, arra azért utalok, hogy az a remény, amelyben 1989-ben – meglehet, megalapozatlanul – bizakodtunk, nem lett valósággá, s az elképzelnél minden vonatkozásában valóságosabb, s számos ellentmondást magában hordozó világ alakult ki körülöttünk. Azóta – a megvalósulatlan remények miatt is – kevesebb, bizony, jóval kevesebb társadalmi, politikai mondandó hordozó vers született. S ha íródott is ilyen jellegű vers, akkor azok a politikai élet kis-

szerűségének, az egymásnak ellentmondó társadalmi jelenségek kialakulásának, s a ki-látástalanságnak következtében, ha lehet így mondani, szomorú látletnek bizonyul-nak a ma, s feltehetően az utókor olvasójának szemében is.

Nézzünk néhány példát ezekre a versbe foglalt s versbe emelt társadalmi és poli-tikai látletelekre is. Kányádi Sándor az „úri” magyarság, az úrhatnamság térnyerése, az úri magabiztosság növekedése ellen tiltakozott *Négy riadt sorocska* című versével („nö-vekedőben a vérszomj / növekedőben az ódaigény / mi lesz veled szegény / szegénylegény”), s *Váratlan sárga*, valamint *Tojásbél-főli* című verseiben. Petri György a köztársaság ko-ronás címeréről rendelkező törvényhez fűz megjegyzést (*Egy törvényre*), Utassy József a korrupció ellen tiltakozik, mondván: „*Ne keltsetek nagy riadalmat: / Csáky szalmája ím az ország. / Tudhatjátok már: mi a gyarmat. / Világgá hírelük a morzsák. // Szorong a sok keirakatablak, / a bábukat mind megmottozzák, / az utca zeng, a lárma zaklat: / csörömpöl egész Magyarország*”. Buda Ferenc az elárvult, kifosztott föld vízióját tárja elénk:

*Nap, éj
nap, éj,
nap, éj.
Megvirrad, bealkonyul.
Éjbe, az éji égbe hatol
a vadliba-ék
feltarthatatlanul.
Leszáll-e valahol?
Ha vízre lel,
bizton leszáll.
ám itt valaki
mindig
mindent összekuszál,
összebeszél.
Nap, éj
nap, nap
éj.*

*megüdvözülni ki távozik
ki itt marad elkárhozik*

Meglehet, a kifosztott földön maradók elkárhozásának ez a víziója hosszú évekig társadalmi tartalmakkal telítődik majd az olvasók tudatában.

(1995. február)

JEGYZETEK

1. Fried István: Líra, irodalomértelmezés, vers(kötet) – Magyar költők, magyar költészet az 1990-es években. *Forrás*, 1995. 3. 67–80.
2. Idézi: Pór Judit, *Újhold – Évkönyv*, 1989. 1. 300–310.
3. Dalolva sülyyedünk. Selmeczi Györggyel beszélget Andrassew Iván. *Népszabadság*, 1995. február 15. 14.
4. Pomogáts Béla: Értékrendek a magyar irodalomban. *Magyar Műhely*, Párizs, 1987. november 15.

5. Balassa Péter: A közös éjszaka – magyar és magyar között (Sándor Iván új Bánk bán-értelmezéséről). *Forrás*, 1993. 11. 80–83.
6. Kulcsár Szabó Ernő: Irodalomértésünk és a fiatal irodalom. In.: *Műalkotás – szöveg – hatás*, 1987. 250–268.
7. Béládi Miklós írása. In.: *Választások*, 1983. 509–549.
8. Parti Nagy Lajos: Tandori Dezső: A megnyerhető veszteség. *Kortárs*, 1988. 8. 163.
9. Mészáros Sándor: Mi mennyi? Versértés és az új magyar líra. *Jelenkor*, 1995. 1. 12–17.
10. Földényi F. László: A belső hang. In.: *Lélegzet 2*, 1987. 117–120.
11. Játék nincs, élmények viszont vannak. Alföldy Jenő beszélgetése Petri Györggyel. In.: *Beszélgetések Petri Györggyel*, 1994. 8.
12. Keresztury Tibor: Csömör és poézis (Petri György lírájáról). *Újhold-évkönyv*, 1990. 1. 323–333.
13. Uo.
14. „Élveztem a hatalom provokálását”. V. Bálint Éva interjúja Petri Györggyel. In.: *Beszélgetések Petri Györggyel*, 1994. 128.
15. Kelemen Zoltán: Indiánok a vastüdőben (Kovács András Ferenc: Lelkem kockán pörgetem). *Forrás*, 1994. 11. 91–94.
16. „Az író embernek magával és a világgal kell megmérkőznie...” Erdélyi Erzsébet és Nobel Iván beszélgetése Kovács András Ferencsel. *Tiszatáj*, 1995. 2. 17–21.
17. Szekér Endre: „A hátha, a mégis, a remény”. Az 1989-es esztendő magyar verseiből és verseiről. *Forrás*, 1990. 5. 67–73.